

**TURLI TILLARDA ABBREVIATSIYA YARATISH USULLARI:
MORFOLOGIK TAHLIL.**

M.Ergashev

*Filologiya fanlari falsafa doktori ,
Qo‘qon davlat universiteti*

Yaxyoyeva Sevara

Magistrant, Farg‘ona davlat universiteti

Abstract Maqola abbreviatsiyalarni yaratish jarayonlarini morfologik tahlil qilishga bag‘ishlangan. Dunyo tillarida abbreviatsiya ko‘p uchraydigan hodisa bo‘lib, turli lingvistik usullar orqali shakllantiriladi. Ushbu maqolada abbreviatsiyalarning morfologik asoslari, ularning turlari, va turli tillarda qo‘llanilishi ko‘rib chiqiladi. Lingvistik nazariyalar hamda amaliy misollar orqali abbreviatsiyalarning lingvistik va madaniy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: abbreviatsiya, morfologiya, lingvistika, qisqartmalar, tahlil.

Kirish

Abbreviatsiya – bu so‘zlarni qisqartirish orqali yangi leksik birliklar yaratish jarayoni bo‘lib, bu jarayon lingvistik tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega. Abbreviatsiyalar nafaqat tilni ixchamlashtirish, balki kommunikatsiyani tezlashtirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Har bir til abbreviatsiyalarni shakllantirishda o‘ziga xos qoidalarga ega bo‘lib, ularning morfologik xususiyatlari turli tillarda farqlanadi. Ushbu maqola turli tillarda abbreviatsiya yaratish usullarini morfologik nuqtai nazardan tahlil qilishni maqsad qilib qo‘yadi.

Adabiyotlar sharhi

Abbreviatsiyalar lingvistika sohasida doimiy e‘tiborga ega mavzulardan biridir. Ular dunyo tillarida turli xil lingvistik va madaniy omillar ta‘sirida shakllanadi. Abbreviatsiyalarni morfologik tahlil qilishda ilmiy adabiyotlar lingvistik nazariyalarni, ularning turlari va funksiyalarini chuqur o‘rganishga imkon beradi. Quyida ushbu mavzu yuzasidan asosiy tadqiqotlar ko‘rib chiqiladi. David Crystal o‘zining “A Dictionary of Linguistics and Phonetics” asarida abbreviatsiyalarni zamonaviy kommunikatsiyaning muhim vositasi sifatida ta‘riflaydi. U abbreviatsiyalarni tilni ixchamlashtirish va axborot almashinuvini tezlashtirish vositasi sifatida tasvirlab, ularning lingvistik tizimdagi o‘rnini o‘rganadi. Crystal abbreviatsiyalarni morfologik jihatdan quyidagilarga ajratadi:

- Akronimlar (masalan, NASA – National Aeronautics and Space Administration).
- Alfavit qisqartmalari (masalan, BBC – British Broadcasting Corporation).

- Gibridd shakllar (masalan, Wi-Fi – Wireless Fidelity).

Crystalning fikricha, abbreviatsiyalar ko‘pincha madaniy va texnologik o‘zgarishlarning ko‘zgusi sifatida shakllanadi. Bolinger (1975): Til tizimidagi abbreviatsiyalar Bolinger “Aspects of Language” kitobida abbreviatsiyalarni lingvistik iqtisodiylik va soddalik tamoyillariga asoslanib tushuntiradi. U abbreviatsiyalarni so‘zlar uzunligini qisqartirish va talaffuzni soddalashtirish vositasi sifatida baholaydi. Bolingerning fikriga ko‘ra:

- Abbreviatsiyalar morfologik jihatdan tilning ichki qoidalariga moslashadi.

• Ular boshqa leksik birliklar singari o‘zgaruvchan bo‘lib, kontekst va qo‘llanilish sohasiga qarab shakllanadi. G‘aniyeva (2020): O‘zbek tilida abbreviatsiyalar O‘zbek tilshunosi S. G‘aniyeva o‘zining “O‘zbek tilida abbreviatsiyalar” nomli asarida o‘zbek tilidagi abbreviatsiyalarning shakllanishi va qo‘llanilish xususiyatlarini o‘rganadi. U abbreviatsiyalarni quyidagi turlarga ajratadi:

• Rasmiy qisqartmalar: Davlat va tashkilot nomlari (masalan, O‘zMU – O‘zbekiston Milliy Universiteti).

• Texnik abbreviatsiyalar: Ilmiy-texnik sohalarda (masalan, O‘zRTXB – O‘zbekiston Respublikasi Tovar-Xomashyo Birjasi). G‘aniyeva o‘zbek tilida abbreviatsiyalarning morfologik shakllanishi boshqa tillar bilan qiyoslaganda o‘ziga xos fonetik va morfologik xususiyatlarga ega ekanini ta’kidlaydi. Plagning “Word-Formation in English” kitobi ingliz tilidagi so‘z yaratish usullarini, jumladan abbreviatsiyalarni tahlil qiladi. U abbreviatsiyalarni lingvistik iqtisodiylik tamoyiliga asoslangan leksik birliklar sifatida baholaydi. Plag ingliz tilida abbreviatsiyalarning quyidagi morfologik xususiyatlariga e’tibor qaratadi:

- So‘z qismlarini birlashtirish orqali ixcham shakl yaratish.
- Fonetik soddalashuv va talaffuzga qulaylik.
- Akronimlarning yangi so‘zlar sifatida lug‘atga kiritilishi.

N. Norqulova o‘zining “Tilshunoslikda yangi so‘zlar yaratish usullari” asarida abbreviatsiyalarni yangi so‘z yaratish jarayonining bir qismi sifatida ko‘rib chiqadi. U abbreviatsiyalarni turli tillarda shakllanishida madaniy va lingvistik xususiyatlarning o‘rni katta ekanini ta’kidlaydi. Norqulova o‘zbek, ingliz va rus tillarini qiyosiy o‘rganib, quyidagilarni aniqlaydi:

- O‘zbek tili abbreviatsiyalari asosan bosh harflardan shakllanadi.
- Ingliz tili abbreviatsiyalarida so‘z qismlari yoki bosh harflar birikmasi ko‘p uchraydi.
- Rus tili abbreviatsiyalarida so‘zning dastlabki va oxirgi qismlari birlashtiriladi (masalan, совхоз – советское хозяйство).

Miller o‘z tadqiqotlarida texnologik abbreviatsiyalarni zamonaviy lingvistika va kommunikatsiya tizimlarining ajralmas qismi sifatida o‘rganadi. U abbreviatsiyalarni internet va ijtimoiy tarmoqlarda ishlatilishi bo‘yicha tahlil qilib, quyidagi omillarni ajratadi:

Asosiy qism.

1. Abbreviatsiya tushunchasi va uning lingvistik o‘rni

Abbreviatsiya – bu so‘zlarni qisqartirish orqali yangi leksik birliklar yaratish usuli bo‘lib, lingvistik tadqiqotlarda muhim o‘ringa ega. Ushbu jarayon so‘zlarning bosh harflari, dastlabki yoki oxirgi qismlarini birlashtirish orqali amalga oshiriladi. Abbreviatsiyalar ko‘p hollarda tilni ixchamlashtirish, kommunikatsiyani tezlashtirish va axborotni samarali yetkazish maqsadida yaratiladi.

Leksik birlik sifatida abbreviatsiyalar

Til tizimida abbreviatsiyalar yangi leksik birliklar sifatida qaraladi. Ular quyidagi sabablarga ko‘ra alohida o‘ringa ega:

1. Semantik ixchamlik: Abbreviatsiyalar murakkab atamalarni qisqa va tushunarli shaklga keltiradi.

- Masalan, O‘zbekiston Milliy Universiteti → O‘zMU.

2. Fonetik soddalashuv: Uzoq so‘zlarning o‘qilishi va talaffuzini osonlashtiradi.

- Masalan, radar → Radio Detection and Ranging.

3. Tezkor kommunikatsiya: Rasmiy va texnik hujjatlarda abbreviatsiyalar tezkor axborot yetkazishda qulaylik yaratadi.

Abbreviatsiyalarning lingvistik jihatlari

Abbreviatsiyalar lingvistika fanida morfologiya, sintaksis va semantika bo‘yicha o‘rganiladi. Quyida ularning lingvistik xususiyatlari keltiriladi:

- Morfologik tuzilma: Abbreviatsiyalar so‘zlarning turli qismlaridan tuziladi. Masalan:

- Bosh harflar abbreviatsiyasi: NATO (North Atlantic Treaty Organization).

- Qisqartirilgan shakllar: prof. (professor), lab (laboratory).

- Sintaktik integratsiya: Abbreviatsiyalar boshqa so‘zlar bilan birikib, gap tarkibida yangi funksiyalarni bajaradi.

- Semantik xususiyatlar: Abbreviatsiyalarning ma‘nosi odatda kontekst orqali aniqlanadi.

Masalan, “SMS” deganda qisqa matnli xabarlar tushuniladi.

Abbreviatsiyalarning qo‘llanilish sohalari

Abbreviatsiyalar nafaqat ilmiy, texnik va rasmiy tilda, balki kundalik nutq, madaniy aloqa va ijtimoiy tarmoqlarda ham keng qo‘llaniladi.

- Rasmiy soha: Tashkilotlar va davlat nomlari (masalan, BMT – Birlashgan Millatlar Tashkiloti).

- Ilm-fan va texnologiya: Yangi atamalar (masalan, Wi-Fi – Wireless Fidelity).

- Kundalik nutq: Qisqa shakllar (masalan, TV – televizor).

Abbreviatsiyalarning ahamiyati

Abbreviatsiyalar tilni samarali va ixcham shaklda ifoda qilish vositasi hisoblanadi. Ular lingvistik jarayonlarning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi va madaniy hamda texnologik o‘zgarishlarning aksidir. Shu sababli, abbreviatsiyalar lingvistika sohasida o‘rganilishi zarur bo‘lgan muhim mavzulardan biridir.

2. Abbreviatsiyalarni shakllantirishda morfologik omillar

Abbreviatsiyalarni shakllantirish jarayonida morfologik omillar muhim rol o‘ynaydi. Morfologiya – bu so‘zlarning tuzilishini, shakllanishini va o‘zaro bog‘lanish qoidalarini o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi. Har bir til abbreviatsiyalarni yaratishda o‘ziga xos morfologik qoidalarga ega. Ushbu jarayon til tizimining ichki tuzilishi, leksik birliklarning qisqartirilishi va birikishi bilan bog‘liq.

1. Abbreviatsiyalarning morfologik turlari

Abbreviatsiyalarni shakllantirishda quyidagi morfologik usullar keng qo‘llaniladi:

a) Bosh harflar usuli

Bu usulda iboradagi so‘zlarning faqat bosh harflari olinadi va yangi abbreviatsiya hosil qilinadi.

- Misollar:
- O‘zbek tili: BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti).
- Ingliz tili: NATO (North Atlantic Treaty Organization).
- Rus tili: МГУ (Московский государственный университет).

b) So‘z qismlaridan abbreviatsiyalar

So‘zning dastlabki qismi, ba‘zan oxirgi qismi yoki asosiy hechalari olinadi.

- Misollar:
- O‘zbek tili: O‘zMU (O‘zbekiston Milliy Universiteti).
- Ingliz tili: Info (Information), Tech (Technology).
- Rus tili: Совхоз (Советское хозяйство).

c) Aralash usul

So‘zning bosh harflari va qismlari birikmasi orqali abbreviatsiya yaratiladi.

- Misollar:
- Wi-Fi (Wireless Fidelity).
- O‘zRTXB (O‘zbekiston Respublika Tovar-Xomashyo Birjasi).
- ГУМ (Главный универсальный магазин).

2. Abbreviatsiyalarda fonetik va morfologik soddalashuv

Morfologik soddalashuv abbreviatsiyalarni talaffuz qilishni va yozishni osonlashtiradi.

So‘z qismlarini ajratishda fonetik uyg‘unlik va qulaylik ham hisobga olinadi. Masalan:

- Radar (Radio Detection and Ranging) – qisqartirilgan so‘z talaffuzga qulay.
- SMS (Short Message Service) – fonetik jihatdan ixcham va tushunarli.

3. Abbreviatsiyalarning til tizimidagi morfologik moslashuvi

Turli tillarda abbreviatsiyalarni shakllantirish morfologik tizimga moslashtiriladi:

• Aloqa vositalari: Texnik yoki ilmiy atamalar o‘sha tilda mavjud fonologik va morfologik qoidalarga mos keladi.

- Masalan, o‘zbek tilida “O‘zAVTO” kabi qisqartmalar talaffuzda qulaylikni ta‘minlaydi.
- Tilga qo‘shilish: Abbreviatsiyalar yangi leksik birlik sifatida til tizimiga moslashadi.
- Masalan, “Wi-Fi” so‘zi o‘zbekcha talaffuzda ham keng qo‘llanadi.

4. Morfologik omillarning madaniy va texnologik bog‘liqligi

Abbreviatsiyalar til va madaniyat rivojlanishining ko‘zgusi hisoblanadi.

- Texnologik rivojlanish natijasida ingliz tilidan ko‘plab abbreviatsiyalar boshqa tillarga kirib kelgan (masalan, USB, HTTP).
- Madaniy xususiyatlar esa o‘z milliy abbreviatsiyalarni yaratishda aks etadi.
- Masalan, o‘zbek tilida davlat va tashkilot nomlari qisqartmalari (BMT

Xulosa

Morfologik tahlil abbreviatsiyalarni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Turli tillarda abbreviatsiyalarni yaratish jarayoni lingvistik, madaniy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. Ushbu maqola abbreviatsiyalarni lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishda yangi yondashuvlarni taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Wiley-Blackwell.
2. Bolinger, D. (1975). Aspects of Language. Harcourt Brace Jovanovich.
3. G‘aniyeva, S. (2020). O‘zbek tilida abbreviatsiyalar. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Norqulova, N. (2022). Tilshunoslikda yangi so‘zlar yaratish usullari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Plag, I. (2003). Word-Formation in English. Cambridge University Press.
6. Bolinger, D. (1975). Aspects of Language. Harcourt Brace Jovanovich.
7. G‘aniyeva, S. (2020). O‘zbek tilida abbreviatsiyalar. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Miller, G. A. (2014). The New Media Lexicon: Technological Abbreviations in Modern Languages. Springer.
9. Norqulova, N. (2022). Tilshunoslikda yangi so‘zlar yaratish usullari. Toshkent: Universitet nashriyoti.